

Biolik, Maria

"Pomorskie monografie
toponomastyczne", nr 1-7, Gdańsk
1974-1985 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 521-526

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R E C E N Z J E · i · O M Ó W I E N I A

Pomorskie monografie toponomastyczne nr 1—7. Gdańsk 1974—1985

W serii wydawniczej „Pomorskich monografii toponomastycznych” ukazało się 7 tomów prac, dotyczących nazw geograficznych Pomorza. Są to prace o tematyce toponomastycznej, napisane przez członków Zespołu Onomastycznego przy Zakładzie Języka Polskiego, Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego, którym to zespołem przez wiele lat kierował, nieżyjący już prof. dr hab. Hubert Górnowicz. Wśród tych siedmiu prac, 5 ma charakter monografii regionalnych a dwie stratygraficznych. Jako monografie stratygraficzne, omawiające najważniejsze struktury słowotwórcze w nazewnictwie Pomorza, ukazały się prace Urszuli Kęsikowej i Jadwigi Łuszczynskiej¹, a regionalne to prace Edwarda Brezy, Jerzego Tredera oraz Huberta Górnowicza, Haliny Bugalskiej². Redaktorem naukowym całej serii był prof. dr hab. H. Górnowicz, a poszczególne tomy opiniowali do druku pracownicy z różnych ośrodków naukowych w kraju.

Prace wydawane w serii mają na celu zbadanie systemu nazewniczego mikroregionów Pomorza Gdańskiego, Pomorza Szczecińskiego, a następnie Warmii i Mazur³ w rozwoju historycznym, co pozwoli później poznać zakres i funkcje poszczególnych typów semantycznych i słowotwórczych nazewnictwa.

Wszystkie prace regionalne składają się z trzech części: wstępu, części materiałowej i syntezy. We wstępie autorzy omawiają historię badanego terenu, metody badań i cel pracy oraz w zależności od potrzeb charakteryzują środowisko geograficzne, zwracając uwagę na położenie terenu oraz na jego ukształtowanie i rzeźbę. Często również, charakteryzując metody badawcze, omawiają źródła historyczne rękopiśmienne i drukowane. Na część drugą — materiałową, składają się alfabetycznie ułożone

¹ U. Kęsikowa, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -ow-*, Pomorskie monografie toponomastyczne (dalej PMT), nr 2, Gdańsk 1976; J. Łuszczynska, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -in-*, PMT, nr 5, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1983.

² E. Breza, *Toponimia powiatu kościerskiego*, PMT, nr 1, Gdańsk 1974; J. Treder, *Toponimia byłego powiatu puckiego*, PMT, nr 3, Gdańsk 1977; H. Górnowicz, *Toponimia Powiatu Gdańskiego*, PMT, nr 4, Gdańsk 1980; tenże, *Toponimia powiatu starogardzkiego*, PMT, nr 7, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1985; H. Bugalska, *Toponimia byłych powiatów gdańskiego i tczewskiego*, PMT, nr 6, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1985.

³ Por. H. Górnowicz, *Zespół onomastyczny przy Uniwersytecie Gdańskim*, *Onomastica* XIX, 1974, ss. 337—341 oraz przedmowę tegoż do pracy E. Brezy, op. cit., PMT, nr 1, ss. 5—7.

słowniki nazw miejscowych, terenowych lądowych, terenowych wodnych oraz toni rybackich. W słownikach tych autorzy przedstawiają w miarę możliwości pełny materiał wyekscerpowany ze źródeł i zebrany dzięki eksploracji terenowej. Podstawową jednostką jest tu artykuł hasłowy, składający się z samego hasła, którym jest najstarsza w świetle źródeł, zetymologizowana nazwa w jej macierzystym języku, następnie brzmienie współczesne nazwy i odsyłacze do innych nazw, jakie nosił dany obiekt, określenie charakteru obiektu i jego położenia oraz zapisy źródłowe w porządku chronologicznym, uwzględniające zapis, dokładną datę i lokalizację w źródle. Położenie nazw osad samodzielnych, jest najczęściej określane w stosunku do dawnych wsi gromadzkich (sprzed 1975 r.) lub dzisiejszych ośrodków gminnych. Osady niesamodzielne i obiekty nie zamieszkałe są lokalizowane względem osad samodzielnych, zawsze z podaniem odległości w kilometrach i kierunku, a położenie toni rybackich na jeziorach zaznaczane jest na specjalnych rycinach. Osady zaginione są oznaczane krzyżykiem przed nazwą lub też zaginięcie osady jest zaznaczone w tekście artykułu hasłowego. Są one lokalizowane zgodnie ze źródłem lub opracowaniem historycznym. W przypadku zapisów nie zetymologizowanych lub nie odczytanych, przytacza się je w formie literalnej lub gwarowej. Nazwy gwarowe zebrano w czasie eksploracji terenowej, we wszystkich wsiach, w których zastano polską ludność autochtoniczną. Brak tych zapisów dowodzi, że mieszkańcy wsi są nowo osiedleni po ostatniej wojnie, w takich przypadkach określenia gwarowe pokrywają się z formami urzędowymi.

Optymalne dane gwarowe, przytaczane przez autorów w pracach materiałowych obejmują nazwę wsi w mianowniku, dopełniaczu i miejscowniku, przymiotnik od nazwy wsi, nazwę mieszkańca, mieszkanki i zbiorową nazwę mieszkańców wsi. Przy nazwach terenowych, które nie mają dokumentacji źródłowej, nazwa gwarowa jest przytaczana najczęściej bezpośrednio po hasle, przed opisem obiektu i jego lokalizacją.

Po zapisach źródłowych i gwarowych każde hasło zawiera klasyfikację i interpretację nazwy. W „Pomorskich monografiach toponomastycznych” nazwy klasyfikuje się według semantyczno-etymologicznej klasyfikacji W. Taszyckiego⁴, a w jej ramach stosuje się strukturalno-gramatyczną klasyfikację S. Rosponda⁵. Po klasyfikacji nazwy, autorzy

⁴ W. Taszycki, *Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenia podziału*, Kraków 1946, przedruk w: tenże, *Rozprawy i studia polonistyczne*. T. 1. *Onomastyka*, Wrocław—Kraków 1958, ss. 228—268.

⁵ S. Rospond, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*. Wrocław 1957.

przedstawiają etymologię nazwy oraz wyjaśniają zmiany, jakim ona ulegała w ciągu wieków.

Synteza przytaczana po słownikach nazw, obejmuje interpretacje i charakterystykę zgromadzonego materiału. Oddzielnie omawiane są nazwy występujące w tym samym języku, a w ramach jednego języka nazwy wsi i miast, nazwy przysiółków i części wsi, nazwy terenowe lądowe, nazwy terenowe wodne i nazwy toni rybackich. Po omówieniu wszystkich grup nazw, każda praca zawiera charakterystykę językową zgromadzonego materiału oraz zakończenie, w którym autorzy przedstawiają wnioski wypływające z analizy materiału. Prace kończą streszczenia w językach obcych, objaśnienia skrótów, spisy tabel i rycin. W części interpretacyjnej większości monografii, autorzy stosują kombinację skrzyżowania klasyfikacji semantyczno-etymologicznej ze strukturalno-gramatyczną. Według tych klasyfikacji analizowane są też nazwy niemieckie i pruskie. W każdym rozdziale występują szczegółowe zestawienia tabelaryczne, podające w ujęciu procentowym narastanie poszczególnych typów nazw w ciągu wieków oraz obrazujące poszczególne typy semantyczne i strukturalne nazw, co pozwala łatwo je porównywać.

W pięciu monografiach regionalnych serii „Pomorskich monografii toponomastycznych” przeanalizowano łącznie 12 172 nazwy geograficzne, na które składa się 2589 nazw z byłego powiatu kościerskiego (PMT, nr 1, s. 324), 3275 nazw z byłego powiatu puckiego (PMT, nr 3, s. 280), 2006 nazw z byłych powiatów malborskiego, sztumskiego i kwidzyńskiego (PMT, nr 4, s. 372), 1875 nazw z byłych powiatów gdańskiego i tczewskiego (PMT, nr 6, s. 218) oraz 2427 nazw z byłego powiatu starogardzkiego. Nazwy należą często do dwóch lub trzech systemów językowych: polskiego i niemieckiego lub też polskiego, niemieckiego i staropruskiego. Ich analiza jest więc szczególnie trudna, ponieważ musi uwzględniać różnorodne procesy substytucyjne, którym ulegały w toku germanizacji i polonizacji. Autorzy stosują metody wypracowane przez prof. Stanisława Rosponda, lipską szkołę onomastyczną prof. T. Fringsa, R. Fischera i E. Eichlera oraz metody analizy substytucyjnej nazw opracowane przez prof. H. Górnowicza⁶. W dawnych powiatach kościerskim,

⁶ Por. prace H. Górnowicza: *Niemieckie substytucje polskich i pruskich nazw miejscowych przy pomocy członów złożeniowych typu -dorf, -see na Powiśiu Gdańskim*, *Onomastica Slavogermanica VIII*, 1973, ss. 89–100; *Die Arten der Polonisierung deutscher Ortsnamen im Gebiet von Malbork*, *Onomastica Slavogermanica IX*, 1974, ss. 75–86; *Das altpreussische Suffix -It- und das polnische Suffix -ic on Ortsnamen des preussischen Pomesaniens*, *Zeitschrift für Slawistik* 1974, Bd. 19, H. 2, ss. 234–240; *Rodzaje zmienienia polskich nazw miejscowych na Powiśiu Gdańskim*, *Onomastica Slavogermanica X*, 1976, ss. 83–95; *Die Arten der Polonisierung deutscher Flurnamen im Gebiet Malbork*, *Onomastica Slavogermanica XI*, 1976, ss. 111–118;

puckim, tczewskim i gdańskim autorzy omawiają nazwy polskie i niemieckie i tak E. Breza 106 nazw zaliczył do niemieckich (ss. 273, 289, 291, 300, 307), J. Treder omówił 94 nazwy niemieckie (ss. 171, 187, 201, 227) a H. Bugalska 254 nazwy (ss. 168, 182, 191, 200). Na terenie Powiśla Gdańskiego, czyli byłych powiatów kwidzyńskiego, sztumskiego, malborskiego oraz rejonu Prabut i byłego powiatu starogardzkiego, oprócz nazw polskich i niemieckich występują też nazwy pruskie. Na Powiślu Gdańskim H. Górniewicz zapisał 411 nazw niemieckich i 163 nazwy pruskie, obok 1426 nazw polskich (s. 372), a na terenie byłego powiatu starogardzkiego 85 nazw niemieckich, 4 pruskie i aż 2338 nazw polskich. Omawiane nazwy, mają często stare zapisy historyczne, sięgające XII w. Najstarsze są zapisy nazw miast i wsi oraz rzek, jezior i strumieni i tak np. w XII w. zapisano w byłym powiecie kościerskim 9 nazw miejscowych i 5 nazw wodnych, w byłym powiecie puckim 2 nazwy miejscowe i 4 nazwy wodne, w byłych powiatach gdańskim i tczewskim 7 nazw miejscowych i 4 nazwy wodne, w byłym powiecie starogardzkim 4 nazwy miejscowe i 4 nazwy wodne oraz na Powiślu Gdańskim 19 nazw wodnych.

Szczegółowo opracowane słowniki nazw i syntezy przedstawione w jednolity sposób we wszystkich monografiach materiałowych, sprawiają, że z prac tych mogą korzystać nie tylko językoznawcy, ale również przedstawiciele innych dyscyplin naukowych, a przede wszystkim archeologowie, kartografowie i historycy.

Dwie prace wydane w serii mają, jak już wspomniano, charakter stratygraficzny⁷. Autorki omawiają w nich najważniejsze dla nazewnictwa pomorskiego struktury słowotwórcze nazw, zebrane z ziem leżących po lewej stronie Wisły, określanych jako Pomorze Gdańskie. Szczegółowo obszar nazwany Pomorzem Gdańskim obejmuje 13 byłych powiatów województwa gdańskiego⁸, tj. elbląski, gdański, kartuski, kościerski, kwidzyński, lęborski, malborski, nowodworski, pucki, starogardzki, sztumski, tczewski, wejherowski i trzy dawne powiaty województwa bydgoskiego tj. chojnicki, świecki, tucholski. Według nowego podziału administracyjnego Polski, przyjętego w 1975 r., są to tereny wchodzące w skład

Rodzaje spolszczenia staropruskich nazw miejscowych na Powiślu Gdańskim, Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze, 1975, nr 3, ss. 35–47; *Die deutschen Lehnwörter im polnischen Dialekt von Malbork*, w: *Beiträge zum deutsch-slawischen Sprachkontakt*, Berlin 1977, ss. 93–103; *Klasyfikacja zapożyczonych nazw własnych*, w: *Nazewnictwo obszarów językowo mieszaných*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1981, ss. 35–44.

⁷ Por. przyp. 1.

⁸ U. Kęsikowa, nie uwzględniła nazw z byłych powiatów prawobrzeżnych Pomorza: elbląskiego, kwidzyńskiego, malborskiego, nowodworskiego i sztumskiego.

województw: elbląskiego, gdańskiego, słupskiego, bydgoskiego (por. PMT, nr 2, s. 5 i nr 5, ss. 5—6). U. Kęsikowa omawia 1080 nazw utworzonych sufiksem -ov-, -ev-, a J. Łuszczzyńska 475 nazw z sufiksem -in-. Są to nazwy miejscowości — obiektów zamieszkałych jak również nazwy terenowe i wodne. Obie prace mają układ podobny do materiałowych. We wstępie przedstawia się zakres materiału, źródła oraz stan badań nad daną strukturą nazewniczą, dalej następują słowniki zebranych nazw i synteza. Słownikowa część prac ma układ alfabetyczny. Hasłami są pierwotne formy nazw, często zrekonstruowane w takiej postaci, jaką miały w chwili ich utworzenia, kiedy istniał jeszcze związek między nazwami a wyrazami pospolitymi czy imionami. Po hasle podano brzmienie współczesne nazwy i lokalizację obiektu, a dalej zapisy historyczne, ułożone chronologicznie od czasów najdawniejszych do najnowszych. W obrębie hasła podstawowego, mieszczą się też wszystkie nazwy geograficzne o tej samej etymologii a różnej lokalizacji, podane według wcześniej ustalonej kolejności (por. U. Kęsikowa, s. 12). Autorki starają się podać możliwie wszystkie warianty graficzne, fonetyczne i słowotwórcze nazw, jak również je wyjaśnić w komentarzu językowym. Artykuł hasłowy kończy etymologia i klasyfikacja semantyczna nazwy. J. Łuszczzyńska wszystkie zebrane nazwy, niezależnie od ich pochodzenia, przedstawia w jednym słowniku nazw, a U. Kęsikowa wydziela ze słownika grupę nazw niejasnych (s. 160). Część syntetyczna pracy Kęsikowej zawiera rozdział dotyczący toponimicznej funkcji formatu -ov- i zakresu jego występowania w wyrazach pospolitych oraz nazwach geograficznych (ss. 161—164), następnie semantyczno-strukturalną analizę nazw dzierżawczych, topograficznych, kulturowych, dwuznacznych i wtórnych z sufiksem -ov- (ss. 164—187) oraz rozdziały dotyczące wybranych problemów językowych. Znalazł się tu krótki rozdział poświęcony konwersji w nazwach na -ov- (ss. 187—189), rozdział dotyczący rodzaju gramatycznego i kategorii liczby analizowanych nazw (ss. 189—199), zakresu derywacji sufiksu -ov- (ss. 199—202), repartycji sufiksu -ov- i -ev- (ss. 202—205), stosunku nazw terenowych i wodnych wobec nazw miejscowych utworzonych formantem -ev- (ss. 205—206) oraz rozdział dotyczący zaobserwowanych zjawisk fonetycznych, morfologicznych i leksykalnych. Część syntetyczna pracy J. Łuszczzyńskiej zawiera zagadnienia podobne. Autorka analizuje zakres występowania sufiksu -in- w wyrazach pospolitych i nazwach własnych (ss. 104—107) oraz przedstawia analizę semantyczną i strukturalną zebranych nazw miejscowych i terenowych (ss. 108—120). Pozostałe rozdziały dotyczą analizy podstaw derywacyjnych nazw dzierżawczych utworzonych sufiksem -in- i nazw topograficznych (ss. 120—123),

oboczności rodzajowych sufiksu *-in-* (ss. 123—128) oraz wybranych zagadnień językowych (ss. 128—130). Rozdział ostatni pracy J. Łuszczynskiej dotyczy porównania nazw utworzonych sufiksem *-in-* z nazwami utworzonymi sufiksem *-ov-* na Pomorzu Gdańskim. Autorka stwierdza większą produktywność nazw z sufiksem *-ov-*, szczególnie w XX w., kiedy powstała konieczność nazwania nowych obiektów zamieszkałych lub adaptowania nazw niemieckich do polskiego systemu nazewnictwa. Okresem największej produktywności nazw z sufiksem *-in-* na Pomorzu Gdańskim jest XIII i XIV w., w tym też okresie powstało najwięcej nazw z sufiksem *-ov-*. Potem obie struktury nazewnictwa używane są rzadziej aż do XX w., kiedy gwałtownie rośnie liczba nazw tworzonych sufiksem *-ov-*, pełniącym funkcję strukturalną. Nazwy tworzone sufiksem *-ov-* i sufiksem *-in-* będące przedmiotem analizy, należą do najstarszej warstwy nazewnictwa na Powiślu Gdańskim. Obie prace kończy krótkie podsumowanie obejmujące wnioski wypływające z analizy materiału, objaśnienia skrótów, spis tabel i treści oraz krótkie streszczenie pracy w języku angielskim. Praca U. Kęsikowej zawiera jeszcze dodatkowo streszczenie w języku rosyjskim i wykaz literatury.

Zarówno prace materiałowe jak i stratygraficzne wydawane w serii „Pomorskich monografii toponomastycznych” zasługują na uwagę jako rzetelne opracowania materiału toponomastycznego określonego obszaru. Prace te będą podstawą przyszłych syntetycznych opracowań struktur nazewnictwa Pomorza a w dalszej perspektywie staną się przyczynkiem do słowiańskiego atlasu toponomastycznego⁹.

Maria Biolik

Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386—1430, zebrał i wybrał Jerzy Ochmański, Polska Akademia Nauk Oddział w Poznaniu, Seria Historia, t. 8, Warszawa—Poznań 1986, 256 ss.

Po 105 latach od wydania przez Antoniego Prochaskę korespondencji wielkiego księcia litewskiego Witolda z państwami sąsiednimi¹ historycy otrzymali, opracowaną przez zasłużonego badacza dziejów

⁹ O słowiańskim atlasie toponomastycznym zob. *I Międzynarodowa konferencja onomastyczna. Księga referatów*, Wrocław 1961; *Sprawozdania z IV i V Kongresu Sławistów*, *Onomastica VIII*, 1963, ss. 339—401, *Onomastica X*, 1965, ss. 302—304; *Materialen zum slawischen onomastischen Atlas*, red. R. Fischer, Berlin 1964 i n.

¹ *Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1376—1430*, wyd. A. Prochaska, Monumenta Maedii Aevi Historica Res gestas Poloniae illustrantia, t. 6, Kraków 1882.